

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Tóth László

**Elméleti és módszertani lehetőségek
az irodalmi onomasztikában**

Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben
(Különös tekintettel Hollóidő című regényére)

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Magyar Nyelvészeti Műhely

Témavezető:
Dr. habil. Hegedűs Attila

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba

2014

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A tulajdonnevek az emberi nyelvek fontos elemei, az emberi tevékenység minden területével kapcsolatba hozhatók (történelem, kultúra, vallás, művészetek stb.). Természetesen az irodalmi szövegekben is nagy szerep jut a neveknek. Mivel ezekben a szövegekben a valóság és a fikció keveredik, ezért az olvasó valóságos világa és a szövegvilág közti különbségek és hasonlóságok fontosak a befogadás folyamatában. Ebben az összefüggésben felértékelődik az író névadó szerepe. A névadásban lényegesen elkülönül a névalkalmazás és a névalkotás, ahogyan erre már ARISZTOTELÉSZ is utalt a Poétika IX. fejezetében. Az irodalmi művekben előforduló tulajdonneveket azonban csak sokkal később, a XIX. és XX. század fordulóján, a névtan önálló tudományággá válásakor kezdték módszeresen is vizsgálni.

Ezeket a vizsgálatokat Magyarországon KOVALOVSKY MIKLÓS 1934-ben megjelent tanulmánya indította el. A tanulmány címe ez volt: *Az irodalmi névadás*, és hazánkban ez lett a kibontakozó vizsgálati terület elnevezése is. Az *irodalmi névadás* terminus mellett azonban már KOVALOVSKY tanulmányában feltűnt az *írói névadás* kifejezés is. A tudományterület terminológiája azóta is több ponton mutat problémákat:

- a vizsgálati terület elnevezései (*irodalmi névadás*, *írói névadás*, *irodalmi onomasztika*);
- az *irodalmi név* fogalma:

- az író által használt összes tulajdonnévre vonatkozik, vagy csak azokra, amelyekben vagy a név vagy a névviselő fiktív;
- a valósággal szoros kapcsolatban lévő irodalmak (dokumentumregény, irodalmi riport, önéletrajz stb.) tulajdonnevei irodalmi neveknek tekinthetők-e;
- a *fiktív név* fogalma: a névviselő fiktivitása vagy csak a név fiktivitása legyen-e szempont a fogalom használatakor.

A terminológiai problémákkal összefüggésben adódik egy másik kérdés is: milyen szempontok szerint osztályozhatók az irodalmi szövegek tulajdonnevei? A hazai szakirodalomban a tipológiák általában a névtan más területein használt osztályozásokat követik, illetve a vizsgált irodalmi szövegek felépítése, értelmezése mentén alakítanak ki saját szempontú tipológiákat. Természetesen a terminológiai tisztázás, az irodalmi névtípusok elhelyezése a valós-fiktív szempontrendszerben ugyancsak kínálna egy osztályozási lehetőséget. Emellett KOVALOVSKY is ad egy tipológiát a nevek jellemzésben betöltött ereje szerint. Ehhez hasonlókat találunk a német szakirodalomban is, sajnos ezek a hazai vizsgálatokban nem terjedtek el.

Az irodalmi névadással foglalkozó vizsgálatokban rendre visszatérő elemzési szempont a tulajdonnevek funkcionalitása, azaz: mire jó az irodalmi tulajdonnév, milyen szerepet tölt be az irodalmi szövegben? Az eddigi elemzések alapján időszerű lenne egy olyan funkcionális szempontrendszer, amely a vizsgálatoknál közös kiindulópontként használható lenne, így bizonyos összevetésekre is

lehetőséget adna. Ugyancsak a német szakirodalomban található ilyen rendszer, amely egyben módszertani lehetőséget is kínál az elemzőnek.

A tulajdonnevek jelentéséről vagy épp jelentésnélküliségéről már sokat írtak. De vajon mit mondanak az idevágó logikai-nyelvfilozófiai írások az irodalmi nevekről? Mire figyel a téma kutatója, amikor a nevek jelentését vizsgálja?

2. A követett módszertan

A felvetett problémák a vizsgálati terület elméleti és módszertani kérdéseihez tartoznak. A terminológia tisztázásánál és a tipológiai kérdések esetében a módszer kézenfekvő volt: a hazai szakirodalom eredményeit kibővítettem a nemzetközi szakirodalom eredményeivel, különösen azokkal, amelyek nem kerültek be a hazai szakirodalomba (pl. BIRUS 1978). Mindezeket az irodalmi szövegekre támaszkodva saját gondolataimmal egészítettem ki, illetve ajánlásokat fogalmaztam meg. Célom az volt, hogy egységesen használható szakszavakat és tipológiai szempontrendszert kínáljak a kutatások számára.

A fikcionális irodalmi tulajdonnevek jelentéséről szólva a logikai-nyelvfilozófiai írásokat csak az ilyen tulajdonnevekre koncentrálni tekintetem át, igyekeztem a hazai és külföldi szakirodalom legújabb eredményeit is bevonni (SZABÓ, 2005; 2010, illetve DEBUS 2002; 2005).

Elméleti-módszertani eredmények esetén mindig kézenfekvő a gyakorlati alkalmazhatóság kérdése. Ezért már előre célul tűztem ki, hogy a dolgozat eredményeit egy önálló elemzésben is felhasználom. Ehhez Szilágyi István regényeit, főként a 2001-ben megjelent *Hollóidő* című regényét választottam.

3. Új eredmények

Dolgozatomban javaslatot tettem az *irodalmi onomasztika/névtan* terminus átfogó használatára. Szükségnek látom, hogy a terminus által jelölt kutatási terület alapvetően interdiszciplináris helyzetét a kutatásban érvényesítsük. Ezért amellet érveltem, hogy az irodalom és a tulajdonnevek kapcsolataira vonatkozó sokrétű kutatásra az *irodalmi onomasztika/névtan* kifejezést használjuk, az *irodalmi névadást* pedig arra a szűkebb területre, amikor a vizsgálat középpontjában az irodalmi szöveg és a benne lévő tulajdonnevek állománya áll. Az irodalmi névadás vizsgálati területét tehát az irodalmi onomasztika/névtan területén belül helyeztem el.

A fiktív-valós oppozíció fikcionális nevekre vonatkozó kérdésében a mellett érveltem, hogy a névadás két alapvető mozzanatához, a névkalkulációhoz és a névteremtéshez ragaszkodjunk. Egyetérttem SOBANSKI-val (2000) abban, hogy a fikcionális irodalmi szövegek tulajdonneveinek vizsgálatakor érdemes külön kezelni a névviseelőket és azt, hogy a nevek fiktívek vagy valósak-e. Véleményem szerint azonban a fikcionális szövegekben nem lehet valós névviseelőkről beszélni, mivel valóságuk csak kvázivalóság (vö. INGARDEN 1977). Ezeket én *kvázivalós névviseelő*nek nevezem. Igyekeztem a fogalmakat alkalmazhatóvá tenni az intertextuális névadás lehetőségeire is. Megkíséreltem a kérdésekkel kapcsolatos fogalmak lényegre törő meghatározását, és ezek alapján felállítottam a fikcionális tulajdonnevek egy olyan tipológiáját, amely a fiktív-valós szembenálláson alapszik.

Az irodalomtudományi látásmóddal összhangban tettem javaslatot a következő fogalmak meghatározására:

- *irodalmi (tulajdon)név* (minden olyan tulajdonnevet *irodalmi (tulajdon)név*nek kell tartanunk, amely irodalmi szövegben szerepel);
- *fikcionális (irodalmi tulajdon)név* (azok az irodalmi (tulajdon)nevek, amelyek fikcionális irodalmi szövegben szerepelnek, *fikcionális (irodalmi) (tulajdon)nevek*, míg azok, amelyek nem-fikcionális irodalmi szövegben állnak, *nem-fikcionális (irodalmi) (tulajdon)nevek*).

KOVALOVSKY tipológiáját (1934) kiegészítettem a német szakirodalomban elterjedt *megtestesítő név* és *osztályozó név* csoportjaival, amelyek ugyan szempontként a magyar szakirodalomban is szerepelnek, de nem képezik részét az elterjedt csoportosítási gyakorlatoknak. Az irodalmi szövegek tulajdonneveinek osztályozásakor mindenképpen olyan szempontok érvényesítését tartottam helyesnek, amelyek nem a valós világ tulajdonnévosztályaiból indulnak ki, hanem mindig a (fikcionális) név és a (fikcionális) szöveg viszonyát veszik kiindulópontnak.

Röviden összefoglaltam és megvizsgáltam, hogy a logika és a nyelvfilozófia nézőpontjából mit mondhatunk az irodalmi nevekről, és hogy az utóbbi években hogyan jelent meg a kérdéssel kapcsolatban a fikció problémája. Az irodalmi tulajdonnevek jelentésszerkezetét J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) és DEBUS (2002) alapján fogalmaztam meg.

DIETER LAMPING 1983-as, de a hazai szakirodalomban ismeretlen munkája alapján (*Der Name in der Erzählung*) bemutattam az irodalmi szövegekben előforduló tulajdonnevek legfontosabb szerepeit: azonosítás, fikcionalizálás-illúziókeltés, karakterizálás, kiemelés-konstellációteremtés, perspektiválás, esztétizálás, mitizálás.

Hogy az elméleti-módszertani ajánlásokat a gyakorlatban is kipróbálhassam, a dolgozat eredményeire alapozva megvizsgáltam Szilágyi István műveit, főként a *Hollóidő* című regényét. A vizsgálat semmiképpen sem tekinthető teljesnek, biztos vagyok benne, hogy a regényt később újraolvasva nemcsak a történet értelmezése gazdagodik, de a tulajdonnévanyag is újabb és újabb szempontok felfedezését kínálja majd. A legfontosabb azonban már az eddigi elemzésből is kitudt: az az elbeszélői technika, amely a fiktív és valós elemek keverésére épül Szilágyi István regényírói művészetében, a tulajdonnevek felhasználását is nagyban befolyásolja. Ebben látom annak okát, hogy a *Hollóidő*ben megjelenő tulajdonnevek szerepkörei is legerősebben az azonosítás problematikája köré rendeződnek.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

TÓTH LÁSZLÓ 2010a. Valós és fiktív helynevek Szilágyi István Hol-lóidő című regényében. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok*. 5. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 263–269.

TÓTH LÁSZLÓ 2010b. Hangulat és sztereotípa Mikszáth névadásában. In: ALABÁN FERENC (szerk.): *Az interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*. Hungarovox, Budapest. 152–158.

TÓTH LÁSZLÓ 2015. Alapfogalmak az irodalmi onomasztikában. In: Emlékkönyv Bíró Ferenc 70. születésnapjára. (Szerkesztés és megjelenés alatt.)

Irodalom

- BIRUS, HENDRIK 1978. *Poetische Namengebung. Zur Bedeutung der Namen in Lessings „Nathan der Weise“*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- DEBUS, FRIEDHELM 2002. *Namen in literarischen Werken. (Er-)Findung – Form – Funktion*. Akademie der Wissenschaftlichen und der Literatur, Mainz–Stuttgart.
- DEBUS, FRIEDHELM 2005. Einleitung zu den kontinental-europäischen Beiträgen. *Onoma* 40. 201–211.
- INGARDEN, ROMAN 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat, Budapest.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. MNyTK. 34. Budapest.
- LAMPING, DIETER 1983. *Der Name in der Erzählung: zur Poetik des Personennamens*. Bouvier, Bonn.
- SOBANSKI, INES 2000. *Die Eigennamen in den Detektivgeschichten Gilbert Keith Chestertons: ein Beitrag zur Theorie und Praxis der literarischen Onomastik*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- SZABÓ ERZSÉBET 2005. A fikcionális tulajdonnevek mint kettős szemantikai profilú kifejezések. In: SZABÓ ERZSÉBET–VECSEY ZOLTÁN (szerk.): *Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról*. (= Studia Poetica. Supplementum II. lingua Hungarica editum) Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó, Szeged. 147–162.
- SZABÓ ERZSÉBET 2010. A lehetséges világok elmélete a narratológiában. In: SZABÓ ERZSÉBET (szerk.): *Új elméletek a narratológiában*. (= Studia Poetica. Supplementum III. lingua Hungarica editum) Jate Press, Szeged. 97–164.